

Çağdaş İslâmî Akımlar

Mehmet Ali Büyükkara

Klasik Yayınları, Ankara, 2016, 382 sayfa

Duran Eski*

Ders kitabı formatında hazırlanan bu eser, eserin yazılış amacı ve tasnif sistemi hakkında bilgi verilen “Takdim” kısmı, “Giriş” kısmı ve üç bölümden oluşmaktadır. Yazarın konuyla ilgili daha önceden yayınladığı iki makalesini de “Ek 1” ve “Ek 2” olarak ihtiva eden eser, üç sayfalık bir “Sonuç” kısmı ile bitmektedir. Eser, “Giriş” kısmında “İhya Hareketlerinin Doğuşu/Tarihi Arka Plan”, birinci bölümde “Gelenekçilik”, ikinci bölümde “İslahatçılık”, üçüncü bölümde “Modernizm” başlıklarını taşımaktadır. “Türkiye’deki Radikal Dini-Siyasi Hareketler” ve “Dini Grup Yapılarında Dine İlişkin Muhtemel Anlama ve Temsil Sorunları” adındaki iki makale de “Ek 1” ve “Ek 2” olarak yer almaktadır. Ayrıca ders kitabı olarak hazırlanmış olması sebebiyle, her bölümün sonunda bölümle ilgili on adet soru “Temel Sorular” başlığı altında sorulmakta ve “İleri Okumalar İçin Öneriler” başlığı altında da bazı kitap ve makaleler tavsiye edilmektedir. 382 sayfalık eserin sonunda yaklaşık 22 sayfalık bir “Dizin” bulunmaktadır. Eserin ikinci baskısı, Klasik Yayınları’ndan Şubat 2016 tarihinde çıkmıştır.

Çağdaş İslami Akımlar alanı bâkir bir alan olması sebebiyle, yapılan çalışmalarda yazarlar birtakım zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Karşılaşılan ilk zorluk şüphesiz ortaya çıkan akımların nasıl bir tasnif sistemiyle ele alınacağı konusudur. Bu konuda bazı tasnif sistemleri geliştirilmekle birlikte Büyükkara, “Gelenekçilik, İslahatçılık ve

---

* Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, eskiduran@gmail.com

Modernizm” ana başlıklarından oluşan üçlü tasnif sisteminin en ayırt edici ve en akılda kalıcı bir tasnif olduğuna işaret etmektedir. Yazar, aynı tasnif sistemini ilk baskısı 2010 yılında yapılan Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi’nin İslam Mezhepleri Tarihi adlı ders kitabının, Çağdaş İslami Akımlar’ı 23 sayfada incelediği onuncu bölümünde kullanmıştır. Daha önce kullanılan bu tasnif sistemi, bu kitapta biraz daha geliştirilmek suretiyle tekrar edilmektedir.

Bir akımın kesin bir şekilde sınırlarını belirleyip belli bir tasnif sisteminin içine dâhil etmenin mümkün olmadığı ve akımlar arasında geçişkenliklerin olabileceği hususunun farkında olan yazar, bir akımın temel özellikleri en çok hangi akıma uyuyorsa o akımla irtibatlandırmıştır. Akımları birbirinden ayırıp kategorileştirirken de şu kriterleri esas almıştır: Dinin ana kaynaklarına bakışlar, dini geleneğe dönük tavırlar, din-siyaset ilişkilerindeki görüş ve tutumlar, İslam âleminin bugünkü ana sorunları hakkındaki tespitler ve önerilen çözümler, teşkilat karakterleri, liderlik tipolojileri, hitap ettikleri kesimlerin niteliği, odaklandıkları faaliyet biçimleri, üretim çeşitleri ve Batı’ya tavır alış şekilleri (s. 9).

“Giriş” kısmında ihya hareketlerinin doğmasının sebebi olarak, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam âleminin gerilemesi ve buna paralel olarak Batı’nın siyasi, sosyal ve iktisadi yönlerden ilerlemesi karşısında Müslüman ilim ve fikir adamlarının, İslam ümmetini eski ihtişamlı günlerine döndürmek veya en azından kötü gidişatı durdurmak amacıyla birtakım faaliyetlere girişmeleri gösterilmiştir. Bu faaliyetlerin bazıları şahsî olmaktan çıkarak İslam dünyasının düşünce ve siyasetinde hayli etkili olan organize hareketlere dönüşmüştür.

İslamın gelişme ve ilerlemeye engel olmadığı, Batı medeniyetine üstünlük sağlayan unsurların esasen Müslümanlardan alındığı, ümmetin çok çalışıp güçlenmesi ve birlik-beraberlik içinde olması gibi konular İhyacıların temel meselelerini oluşturmaktadır. Ancak bununla birlikte metot olarak birbirlerinden farklı yolları benimsediklerini vurgulayan yazar, buna örnek olarak “nereden başlamalı?” sorusuna verilen cevabı göstermektedir. Cemaleddin Efganî, üstten alta doğru inen bir değişim modelini benimseyerek işe tavandan başlar, öğrencisi Muhammed Abduh ise, alttan üste doğru çıkan bir iyileştirme modelini benimser. Yani siyasete mesafeli durarak eğitim

öğretimde reforma gidilmesi, kabiliyetli öğrencilerin yetiştirilmesi, dini düşünce ve akidenin saf ve berrak hale getirilmesi ve dini meselelere modern çözümler üretilmesi konuları ana gündemi oluşturmaktadır. Yazar, ilk ihtyaçılardan olan Seyyid Ahmed Han (1898), Cemaleddin Efganî (1897), Muhammed Abduh (1905) ve Mustafa Sabri Efendi (1954) gibi ileride de bahsedeceği bu kişileri burada kısaca tanıtmaktadır.

“Gelenekçilik” başlığını taşıyan birinci bölümde yazar, ilk olarak geleneğin tanımına yer vermektedir. Buna göre, bir toplum veya toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa aktarılan, üyeler arasında manevi bağları güçlendiren, özgüven kazandıran ve belli yaptırım gücü olan bilgiler, adetler, davranışlar, alışkanlıklar, sözlü ya da yazılı kültürel kalıntılar geleneği oluşturmaktadır (s. 47). Tanımdan da anlaşılacağı üzere bu akım mensupları için gelenek için sıhhatli sıhatsız ayrımı yapılmaz ve kutsaldır, nesilden nesile aktarılır yani silsile vardır, nakli bilgi daha ön plandadır. “Gelenekçilik” kendi içinde temelinde hadis olan “Selefiyye Gelenekçiliği”, temelinde fıkıh olan “Medrese Gelenekçiliği” ve temelinde tasavvuf olan “Tarikat Gelenekçiliği” olmak üzere üçe ayrılır.

Selefiyye Gelenekçiliği'nin geçmişi ve görüşleri hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Buna göre bu gelenek imanı tasdik, ikrar ve amel olarak üçlü bir tanım yapar. Müteşâbih ayetler ve haberî sıfatlar te'vil edilmez. Hadis merkezli bu geleneğin erken dönemde en önemli ismi, Ahmed b. Hanbel (241/855)'dir. Moğol istilâsından sonra bazı Moğolların İslam'a girmesi, ancak Cengiz Yasaları'nı uygulamaya devam etmesi karşısında, Moğollara karşı cihadın sürdürülmesi için verdiği Tatar ve Mardin fetvalarıyla bilinen ibn Teymiyye (728/1328) ise, Selefiyye'yi sonraki dönemlerde yeniden parlatan kişidir.

Yazarın, Selefiyye'nin “aşırı bir tezahürü” olarak tanımladığı Vehhabîlik akımı, Muhammed b. Abdulvehhâb ile Muhammed b. Suud'un 1744 yılında aralarında yaptıkları sözleşmeye dayanır. Nihayetinde Muhammed b. Abdulvehhab siyasi lider olarak Muhammed b. Suud'a biat edecek, bunun karşılığında ondan askeri, siyasi ve ekonomik destek alacaktır. Bu sözleşme sonrasında yayılmacı bir tutum sergileyen Suudî-Vahhabî kuvvetleri, Osmanlı Devleti zamanında bağımsızlığını kazanamadı. Ancak 1932 yılında, bugünkü Suudi Arabistan devleti kurulabildi.

Yazar, zamanla kurumsal bir kimliğe bürünen Selefiyye'nin, 1970'li yıllardan sonra ciddi ayrılıklar yaşadığını belirtmektedir. Gelenekçi alimlerden farklı olarak, kendilerine *şuyûhü's-sahve* denilen alimler tarafından geliştirilen yeni söylemler, kraliyet ailesindeki dini gevşeklikler, körfez savaşında devletin ABD yanında yer alması ve onların üs kurmalarına izin vermesi gibi gelişmeler neticesinde, 1744'te yapılan âlim-emir sözleşmesinin hükmünü yitirdiği fikrinin yaygınlık kazanmaya başladığı ifade edilmektedir. Böylece Seleflik, "Suudî Selefiyye" olarak adlandırılan devletin resmi ulemasına muhalif olarak ortaya çıkan "Cihadî Selefiyye" ile derin bir kırılmayı tecrübe etmiştir. Vahhabîlik ile çağdaş siyasal İslamcılığın senteziyle oluşan bu yeni eğilim metot, fikir ve tutum olarak diğerinden oldukça farklıdır. Yazar, burada Cihadî Selefiyye olarak el-Kâide'yi ele almakta ve Seleflik'ten Hariciliğe geçişin bir numunesi olarak İŞİD'i örnek olarak vermektedir.

El-Kâide'nin küresel cihad fikrini doktrin haline getirmesi, terör yöntemlerini çeşitlendirmesi, bazı aşırı grupların kendilerini öz eleştiriye tabi tutmaları, arap baharında gözlemlenen farklı Selefî tavırlar, bazı Selefilerin özellikle Mısır'da siyasal olarak örgütlenmesi gibi gelişmeler neticesinde, cihadın yasal ortamlarda sivil siyasetin çeşitli vasıtalarıyla mı yoksa illegal ya da militer yöntemlerle mi yürütüleceği hususunda Cihadî Seleflik bünyesinde ilkesel bir ayrışmanın ortaya çıktığını belirten yazar, bu yeni oluşumu "Siyasal Seleflik" olarak adlandırmaktadır. Bu oluşum Sahve kökenli, Cihadî kökenli ya da Suudî kökenli olabilmektedir (s. 78).

Medrese Gelenekçiliği'nin temelini oluşturan ve kökleri 11. yüzyıla dayanan medreseler, 19. ve 20. yüzyıllarda birçok dinî akım ve teşkilatın içlerinden çıkarmışlardır. Naklî ve akîlî bilimler, medreselerin müfredatında bulunmasına rağmen zamanla bu ideal denge akîlî ilimlerin aleyhine bozulmuştur. Burada yazar, Meclis-i Tahaffuz-i Hatm-i Nübüvvet, Sipâh-i Sahabe, Taliban Hareketi, Cemaat-i Tebliğ gibi cemaatleri ve bunların kökenini oluşturan ve Hint alt kıtasında 1967 yılında kurulan Diyobendiyye cemaatini örnek olarak vermiştir.

Tarikat gelenekçiliği, insanın zikir ve riyazât yoluyla maneviyatının artmasını, ahlâkî bakımdan yükselmesini ve böylece Allah'ın rızasını kazanmasını hedefleyen tasavvufun zamanla kurumsallaşıp bir gelenek oluşturmasıdır. Medrese gelenekçiliğinde

başta fıkıh olmak üzere zahirî bilgi ağırlıklı iken tarikat geleneğinde iş'ârî, keşfi ya da bâtinî bilgi ağırlıklı olması nedeniyle aralarında doğal olarak bir rekabet söz konusudur. Ancak bu iki gelenek arasında işbirliği geliştiren yapılanmalar olduğuna dikkat çeken yazar, Türkiye'de bulunan Halidiyye Nakşiliği'ni örnek olarak vermektedir. Diğer bir örnek olarak, Hint alt kıtasında Diyobendiyye'nin alternatifi konumundaki Barelviyye'yi ele almaktadır.

Islahatçılık başlığına yer verilen ikinci bölümde yazar, herhangi bir usûlde, kurumda ya da devlet düzeninde eskimiş, bozulmuş ya da aksayan yanları düzeltmek ve iyileştirmek anlamındaki “ıslahat” gayesiyle ortaya çıkan akımları incelemektedir. Islahatçılar bozulmayı İslamiyetin kendisinde değil Müslümanlarda ararlar. Bozulmuş olan her ne varsa düzeltmeye çalışırlar, eğer düzelmeyecekse radikal bir tavırla yıkıp yerine yenisini inşa etmeyi deneyebilirler. Geleneğe saygı normalde çok fazla anlam ifade etmez ancak pratik bir fayda görmedikleri için gelenek sorgulamasına gidilmez. Akıl-nakil dengesi gözetilmektedir ve teşkilatçı bir yapı vardır, Batı'ya seçmeci bir tavırla yaklaşırlar, fayda gördükleri şeyleri alırlar. Lider olmak için dini tahsil çok önem arz etmez.

Yazar, Islahatçılığı kendi içerisinde yöntem ve metot olarak ikiye ayrılmaktadır. Kültürel ıslahatçılık daha çok insan unsuruna odaklanır, toplum zemininden tavana doğru bir ıslahat programını benimser ve siyasete doğrudan müdâhil olmaz. Bu bağlamda yazar, Türkiye'de oldukça yaygın olan Nurculuk ve Süleymancılık hareketlerini, Hint alt kıtasından Nedvetü'l-Ulema ve Medresetü'l-İslah hareketlerini, Endenozya'dan Muhammediyye hareketini örnek olarak verir.

Siyasal Islahatçılık ise, tavandan tabana doğru inen bir ıslahat programını benimser. Devlet nizamını ele geçirmek veya en azından iktidarı kuşatan bir pozisyon elde ederek, devletin kurumlarını kullanarak toplumu ıslah etmek temel hedefleridir. Bu oluşumlar, yabancı işgalleri sonlandırmak veya iktidarı ele geçirmek amacıyla oluşturulan direniş örgütleri şeklindeki militer yapıları devreye sokarak iktidar talebinde bulunabilirler. Arap dünyasının hemen her ülkesinde bağlantısı olan, 1928 yılında Mısır'da kurulan İhvan-ı Müslimîn hareketi bu tür oluşumların en iyi örneklerinden birisidir. Yazar, burada İhvan-Müslimîn'in kurulduğu günden bugüne kadar geçirdiği

evreleri ve bağlantısı olan ülkelerdeki durumu hakkında diğerlerine nazaran biraz daha geniş bir şekilde ele alır. Hindistan’da Mevdudî’nin 1941’de kurduğu Cemaat-i İslamî, Kudüs’te 1953’te kurulan Hizbü’t-Tahrîr, beslendiği düşünce damarlarının büyük ölçüde siyasal İslamcılığa uzanan Hizbullah ve Yemen’de Husî hareketinin teşkilat ismi olan Ensârullah adlı oluşumlardan da bu bağlamda bahsetmektedir.

Yazarın üçüncü bölümde incelediği Modernizme göre, asıl problem “bugüne kadar İslam diye gelen din”dedir. Derin bir gelenek sorgulaması, bu tarz eğilim gösteren kişilerde sıklıkla görülür. Akıl merkezli bir tutum sergilenir, fakat diğer akımlarda olduğu gibi teşkilatlı bir yapıları yoktur. Bu yüzden daha çok bireysel fikir ve düşüncelerden oluşur ve aralarında herhangi bir birlikten söz etmek zordur. Onlara göre, Kur’an bozulmadan metin olarak bugüne kadar gelmiştir. Bu akımın öncüleri, akademik ilahiyat eğitimi almış, sosyal bilimler formasyonuna sahip ve felsefi birikimleri yüksek kişilerden oluşur.

Yazar, bu akımı kendi içerisinde Metinselci ve Tarihselci Modernizm olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Metinselci Modernizm’in bilinen isimleri, Seyyid Ahmed Han, ıslahatçı yönü baskın olmakla birlikte Muhammed Abduh, Muhammed Tefvik Sıdkı ve Ahmed Perviz’dir. Bu akım mensupları, Kur’an’ın tek kaynak olduğu fikrinde birleşirler. Günümüz problemlerini, sadece Kur’an metninden hareketle çözmeye çalışırlar.

Tarihselci Modernizm ise Kur’an’ı tek kaynak olarak ele almakla birlikte Kur’an’ın indiği tarihsel şartları da göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu oluşumun fikir babası Fazlurrahmân’dır. Yazar, Metinselci ve Tarihselci Modernizm arasındaki farkı, Mâide suresinin 38. ayetinde geçen hırsıza verilen ceza konusundaki görüşleri karşılaştırarak gösterir. Tarihselci Modernizm’e göre verilen cezanın amacı adil ve huzurlu bir toplum oluşturmaksa, bu doğrultuda günümüz şartlarında caydırıcı olan ağır ya da daha hafif bir ceza verilebilir. Metinselci Modernizm’e göre ise, el kesmek (kat’ eli yaralayıp çizmektir. Buna göre, hırsızın sadece eli işaretlenir, çizilir.

Modernizm karşıtı çağdaş bir akım olarak Gelenekselcilik adlı bir oluşumdan da bahseden yazar, bu akımın normal gelenekselci akımlardan farklı olduğunu vurgulamaktadır. Bu akım, “ezelî hikmet” adını verdikleri evrensel bir anlayıştan

bahseder. Ezeli hikmetin bulunacağı yer, dinlerin Bâtınî taraflarıdır. Bu durumda İslam, son din olması hasebiyle diğer dinlerden daha avantajlı bir konumdadır. Tasavvuf, bu ekole göre, İslam'ın kalbi mesabesinde. İnsanları belli bir akım ya da dine çağırarak yerine ezeli hikmete yani ortak ilahi geleneğe ve değerlere çağrı yapmaktadırlar.

“Türkiye’deki Radikal Dini-Siyasi Hareketler” ismindeki ve 2006 yılında yayınladığı makalesinde yazar, radikal sözcüğünün anlamı üzerinde durmaktadır. Buna göre, radikalizm yönetimde, politikada, toplumsal değerlerde hatta ekonomide geniş kapsamlı ve hızlı bir köklü değişimi/dönüşümü planlayan ideolojileri sıfatlayan bir terimdir (s. 254). Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ilk İslamcılar, yeni düzen karşısında farklı tutumlar geliştirmişlerdir. Bunların bir kısmı, yeni düzeni desteklerken, bir kısmı sessiz kalmış, bir kısmı da karşı çıkmıştır. 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile dindar kesim üzerindeki baskı, bir nebze olsun azalmıştır. Bu dönemdeki çevirilerle birlikte, Türkiye’de Seyyid Kutup, Mevdudî gibi radikal islamın önde gelen isimlerinin kitapları yaygınlık kazanmıştır. Yazar, Türkiye’de İslamcı düşüncenin radikalleşmesini sadece bu çeviri faaliyetlerine bağlamamakta, Necip Fazıl gibi ideolojik karakterli edebi çizgiyi benimseyen, Türkiye’ye özgü yerel unsurların da etkisinin olduğunu dile getirmektedir. Bu şekilde, 1980’li yıllar öncesi İslamcı düşüncenin radikalleşmesinde rol oynayan kişilerin, faaliyetlerinin ve fikirlerinin üzerinde durulmuştur. 1980-2000 yılları arasındaki dini ekol ve hareketler kategorize edilerek, bunların çizgileri belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Milli Görüş, İbda, Cemalettin Kaplan Cemaati, İran Bağlısı Radikalizm gibi bazı kategoriler yapılmıştır.

1980’li yılların sonlarına doğru zirvesini bulan bir tırmanış yaşayan Türkiye’deki İslam radikalizminin, doksanlı yılların ortalarında gerileme ve tıkanma sürecine girdiği ifade edilmiştir. Konformist anlayışın İslamcı kesimde itibar görmesi, bunun en önemli nedenlerindedir. Şunu da belirtmek gerekir ki; Türkiye’deki radikal İslamcı çevrelerin büyük bölümü, şiddeti yöntem olarak benimsememişlerdir. Sonuç bölümünde yazar, kategorize ettiği grupların günümüzdeki durumları hakkında kısa bilgiler vermektedir.

“Dini Grup Yapılarında Dine İlişkin Muhtemel Anlama ve Temsil Sorunları” isimli makalesinde ise yazar, sosyoloji ve psikolojinin verilerinden oldukça istifade ederek, grup olmanın doğal niteliğinden kaynaklanabilecek problemlerin, grup

liderliğinden kaynaklanabilecek problemlerin ve grup içi eğitimin yol açabileceği risklerin üzerinde durmaktadır. Bir gruba katılan birey ve grubun diğer üyelerinin muhtemel problemlerinden başlıcaları şu şekilde zikredilmektedir: Kendisiyle ‘ötekiler’ arasında bir ayırım yapması, ‘grup düşünmesi’nin özeleştirinin önünü kapaması, grup geleneğinin ‘dinileşmesi’, grup liderlerine aşırı değer verilmesi, ‘seçkin talebeler’in statüsü, ‘gerileme’ yaşayan grupların tedhiş ve şiddete başvurusu. Ancak burada üzerinde durulan problemler, bütün dini oluşumlar için geçerli değildir. Yine de her dini oluşumun temsilde bazı risk oluşturduklarını belirtmek gerekmektedir.

Sonuç olarak, bir ders kitabı olma gayesiyle yazılan bu eser, son iki asırda ortaya çıkan İslamî oluşum ve hareketleri kapsayıcı bir şekilde ele almasından dolayı son derece önemli bir yere sahiptir. Herhangi bir akımın sınırlarının belirlenmesi ve belli bir tasnif sisteminin içine yerleştirilmesi esasen oldukça zordur. Çünkü bir akım bazı özellikleriyle başka bir akıma benzerken, diğer özellikleriyle de daha başka akımlara benzeyebilmektedir. Ancak yazar, bu güçlüğü üstesinden gelebilmek için bazı kriterler belirleyerek bir akımın temel özellikleri en çok hangi akıma uyuyorsa, o akımla irtibatlandırma yoluna gitmiştir. Güncel konularda birçok kitap ve makalesi bulunan yazar, oldukça karmaşık bir görünüm arz eden bu oluşum ve hareketleri genel itibarıyla sistematik bir şekilde tasnif etmiştir. Bu eser, alandaki yayın boşluğunu doldurmaya aday olmakla birlikte, daha kapsamlı kitaplara ihtiyaç olduğu da ayrıca belirtilmelidir.